

D De pedagoog en de school als vrije ruimte

Paul Op Heij

Onderwijspedagoog Gert Biesta' komt in zijn boek *De terugkeer van het lesgeven*² tot een alternatief voor de traditionele leraar en de docent die slechts begeleider is. In dit pleidooi voor meer pedagogiek in het onderwijs, geeft hij tevens zijn visie op school en de vrijheid van onderwijs prijs.

6

Gert Biesta

De discussie over lesgeven wordt te zwartwit gevoerd, meent Gert Biesta: degenen die les willen geven worden als ouderwets weggezet, zij die leerlingen de ruimte willen laten en slechts coach willen zijn als vooruitstrevend. Biesta draagt een derde optie aan: de docent die niet meer traditioneel lesstof overdraagt, maar die in leerlingen een verlangen probeert te wekken om op een volwassen manier in de wereld te willen zijn. Die docent probeert leerlingen aan te moedigen zichzelf te zijn. Die docent wil dus niet *bilden*, naar het Duitse woord *Bildung*, persoonsvorming naar de cultuur waarin we leven of naar idealen die we hebben, maar wil *erziehen*, opvoeden tot zelfstandigheid, niet alleen belangrijk voor de leerling, maar ook voor de democratie waarin we leven. Democratie geeft immers niet alleen vrijheid, zegt hij, ze

vraagt ook volwassenheid. En dat vergt van de docent niet alleen wijsheid en pedagogisch vakmanschap, ook geduld en het vertrouwen dat de leerling het inderdaad in zich heeft.

Durven onderbreken

Biesta definieert volwassenheid als een reality check van persoonlijke wensen aan dat wat algemeen wenselijk is. Volwassenheid zit in het kunnen bijstellen of zelfs opzij zetten van eigen wensen. Om leerlingen dichter bij die ervaring te brengen, moeten docenten hen dus durven 'onderbreken': 'hen bevragen op hun wensen en verlangens en er niet zomaar in meegaan. Of zoals de Franse filosoof Jacques Rancière het mooi formuleert: leerlingen het genoeg ontszeggen van de luie positie om geen zelf te hoeven zijn.'

Biesta schrijft in *De terugkeer van het lesgeven*: 'Zo bezien is dit een waarschuwing tegen pogingen om alle weerstand weg te houden uit het onderwijs, alle pogingen om het onderwijs flexibel en gepersonaliseerd te maken en zo compleet aan te passen aan de (vermeende) behoeften van het individuele kind of de individuele leerling. Zulke strategieën dragen het risico in zich dat ze de leerling weghouden van de wereld in plaatst van dat ze de ontmoeting met de wereld mogelijk maken.' Kortom: het onderwijs dat Biesta voorstaat, is niet curriculumgericht, niet kindgericht, maar wereldgericht: 'Het moet het kind via de leerstof naar

de wereld helpen richten. Kennis en vaardigheden en Bildung zijn slechts de toerusting daarvoor. Eerst de pedagogische doelstelling, dan pas de middelen om die te helpen realiseren.'

Idealisme en bezieling

Een wereldkaart waarop het land Utopia ontbreekt, zei schrijver Oscar Wilde ooit, is de moeite van het bekijken niet waard. Een utopie is geen doel, maar geeft richting, schrijft Biesta's geestesverwante Joke Hermesen in haar trilogie *Heimwee naar de mens, Stil de tijd en Kairos*³, essaybundels over schrijvers, kunstenaars en filosofen als Virginia Woolf, Hannah Arendt, Bloch en Levinas. Wat Gert Biesta en Joke Hermesen in feite doen, is onderzoeken of we de zekerheden waarmee wij ons bestaan opbouwden nog durven loslaten, of we onze zo sterk op commercie gerichte cultuur nog een andere kant op kunnen sturen. Waarbij ze veelal uit dezelfde bronnen putten.

We willen Hannah Arendt-scholen in plaats van iPadscholen tweette Joke Hermesen ooit. Kunst en filosofie kunnen daarbij helpen een nieuw begin te maken, omdat ze kunnen ontregelen en de vaste grond onder onze voeten vandaan kunnen slaan. Op eenzelfde manier tast Gert Biesta af of het na de kaalslag door decennia van neoliberalisme in het publieke domein nog mogelijk is een nieuw begin te maken in ons onderwijs. Net als Hermesen is hij op zoek naar een comeback van de

Biesta: 'Wanneer de mens als object wordt gezien, is hij of zij een ding dat onderworpen is aan wat anderen met dat ding willen doen. Subject-zijn en subjectiviteit verwijst naar een situatie waar iedere mens als zelf handelend individu wordt gezien.'

bezieling: idealisme, richting en verbinding. 'We moeten niet alleen praktisch en efficiënt bezig willen zijn en resultaten en diploma's willen afdwingen.'

Waldorf 100

Toch heeft hij nog nooit iets van Joke Hermsen gelezen, zegt hij (Hermsen haalt wel Biesta aan). Het zal te maken hebben met dat hij al decennialang in Engeland en Schotland leeft en doceert. Ik spreek hem half september op het Waldorf100 Festival in De Fabrique in Maarssen, ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de vrijeschool. Honderd jaar geleden werd in de Duitse stad Stuttgart de eerste vrijeschool opgericht, Waldorf, mede door antroposoof Rudolf Steiner. In de jaren na de Eerste Wereldoorlog was Steiner niet de enige die naar richting en nieuwe idealen zocht. Hij hield overal in Europa lezingen over opvoeding, menskunde en onderwijs, teksten die later of door hemzelf of door anderen te boek werden gesteld. Vaak moeilijk toegankelijk, omdat die tijd en taal nog vol waren van filosoof Nietzsche en psychoanalyticus Freud en Steiner zelf van esoterie en theosofie.

In De terugkeer van het lesgeven noemt Biesta Steiner niet bij naam, en ook de vrijeschool wordt niet genoemd. Biesta kwam wel speciaal voor dat Waldorffestival over vanuit Schotland, om tussen de feestelijkheden door behartenswaardigs met een talrijk publiek te delen. Zijn verhouding met reformonderwijs is onmiskenbaar. Toch zegt hij meer op te hebben met de vrijeschool dan met dalton en montessori. 'Al vergt dat enige uitleg, zeker als je in een tijdschrift niemand voor het hoofd wil stoten', zegt hij: 'Ik heb op een montessori-kleuterschool gezeten. Ik herinner me dat ik bezig was met de roze toren en de bruine trap, de cilinder en de kralen. Als ik er over praat

voel ik weer die materialen. Ik vind het fascinerend hoe je via materialen in contact met de wereld kunt komen. En bij bezoeken aan montessorischolen valt me telkens ook het bijzondere schoolklimaat weer op.'

Onvoldoende expliciet

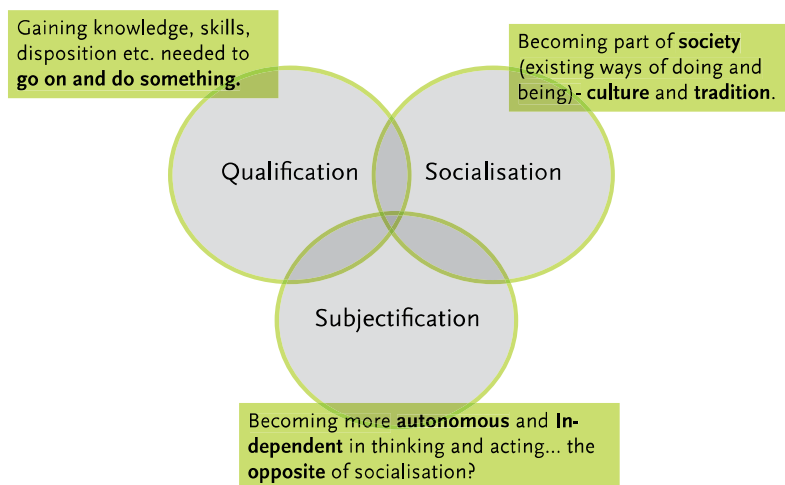
Maar ontbreekt er ook niet iets aan montessori, vraagt hij zich af? 'Of wordt het alleen onvoldoende expliciet gemaakt?' De vrijeschool doet dat wat Biesta bedoelt explicieter, meent hij, door niet alleen het kind te volgen, maar het kind ook iets in de weg te leggen. 'Bij montessori begeleidt de docent het kind dat zijn eigen pad volgt, bij de vrijeschool ligt het accent meer op de leerling ook naar zichzelf te laten kijken - ook als hij er eigenlijk geen zin in heeft. Er wordt ook meer op de langere termijn gedacht en geobserveerd, longitudinaal, bijvoorbeeld doordat docenten in de onderbouw zeven schooljaren met de leerling meegaan.'

Misschien heeft het niet uit de weg willen gaan van de confrontatie met

de leerling ook te maken met zijn eigen calvinistische inslag, erkent hij. Hij is van mening dat tegenwoordig veel mensen zichzelf erg centraal stellen en de wereld nauwelijks meer binnen laten komen. Hij laat zich wat dit betreft inspireren door de Franse filosoof Emmanuel Levinas die schreef dat mensen zichzelf pas echt tegen komen in de ontmoeting met de wereld buiten zichzelf, vooral als die wereld een appel op hen doet. 'Lesgeven, zo bezien, is het moment waarop het zelf van de leerling in het geding komt - en dat is pedagogisch gezien cruciaal,' zegt hij. Iets wat Joke Hermsen in haar boek *Kairos* ook noemt: 'Docenten die voor de klas verhalen vertellen trainen juist de empathische vermogens van hun leerlingen, omdat ze niet alleen naar het verhaal van de docent moeten luisteren, maar ook de mimiek en de lichaamstaal van de docent moeten interpreteren. Luisteren naar en aandacht hebben voor het verhaal van een ander is een voorwaarde voor het ontwikkelen van sociale en morele vaardigheden.'

Pedagogische leugen

Montessori, jenaplan en dalton groeiden de afgelopen decennia en hadden veel invloed op didactische vernieuwingen op reguliere scholen. Biesta vraagt zich af of deze reformscholen wel om de juiste redenen groeiden: 'Veel ouders zochten er hun heil uit onvrede

Waarom het vraagteken bij 'de tegenstelling van subjectivering'? Biesta: 'Wanneer de mens als object wordt gezien, is hij of zij een ding dat onderworpen is aan wat anderen met dat ding willen doen. Subject-zijn en subjectiviteit verwijst naar een situatie waar iedere mens als zelf handelend individu wordt gezien.'

met de opbrengstgerichtheid in het regulier onderwijs. Het kindgerichte van montessori was een welkom alternatief. Een spreuk als *Leer mij het zelf te doen* was een duidelijke kritiek op het top down onderwijs van reguliere scholen.'

Als we in het onderwijs uitsluitend gericht zijn op het ondersteunen van de ontwikkeling van de individuele leerling is dat in feite een 'pedagogische leugen', meent hij: 'We halen te vaak didactiek en pedagogiek door elkaar, het ontwikkelingsgerichte en de existentiële vragen van de pedagogiek. Bovendien is de didactiek zo langzamerhand overgenomen door een empirisch denkende onderwijskunde die vooral instrumenteel en pragmatistisch werkt en gericht is op efficiënt kennis overdragen en vaardigheden aanleren: de leerling als object' dat geschoold moet worden. Een eigen wil van de leerling zit daarbij alleen maar in de weg, terwijl, pedagogische gezien, die eigen wil van de leerling, de vrijheid die de leerling heeft en bij zichzelf ontdekt, nou juist cruciaal is. Daar zit immers precies het vraagstuk van de volwassenheid, en daar kunnen we in het onderwijs niet omheen. Ik denk dat het vrijeschoolonderwijs dat goed begrijpt.'

Zelflerende stofzuiger

Biesta gebruikt in zijn boek het beeld van de zelf lerende stofzuiger die elke keer als hij door de kamer schuift, leert hoe het werk efficiënter kan. Dat is wat we niet moeten willen met ons onderwijs: 'Een leven lang leren om in iedere nieuwe situatie nog van nut te kunnen zijn. Politici hebben er de mond vol van en het is ook de teneur in moderne leer theorieën. Ook de 21e eeuwse vaardigheden ademen alleen nog die overlevingslogica: je in iedere context staande leren houden. De context wordt voor lief genomen. We spreken jongeren alleen nog maar aan op het leren. Andere levenservaringen die ongevraagd op hun pad komen, gaan we uit de weg. Dat bedoel ik als ik beweer dat we het onderwijs moeten bevrijden van het leren.'

Hij probeert zijn studenten, zowel die in Schotland als in Nederland, ook stof

aan te bieden en taken te stellen waar ze zich anders tegenover moeten verhouden dan in termen van begrijpen of leren. Het valt het hem op dat veel studenten sterk geconditioneerd zijn en nog maar nauwelijks anders kunnen: 'Als we alleen maar over de wereld willen weten om die beter te kunnen beheersen dan geven wij de wereld geen kans meer om ons te raken. Levinas zei het zo: het leven begint niet bij mijn verlangen om te begrijpen, maar bij het gesprek. Dat is ook de essentie van het intermenselijke: jij spreekt tegen mij, ik tegen jou en daar heb ik niet alle regie over. En dat is juist het prachtige. Als het in onderwijs alleen om leren gaat, raken we het gevoel voor wat we niet kunnen beheersen kwijt.'

Biografisch proces

We zijn volgens Biesta in het onderwijs ook te veel bezig met verklaringsmodellen, over sociaal en cultureel kapitaal bijvoorbeeld, modellen waar je nauwelijks onderwijsprogramma's op kunt maken: 'ze tonen hoe ongelijkheid functioneert maar bieden geen hand-

vatten om er iets aan te veranderen.' Bovendien gebeurt het steeds meer via een technische breintaal, zegt hij, 'van buitenaf kijkend, terwijl we ons leven toch echt van binnenuit leven'. Voor wat dit betreft heeft hij zeker ook een geestverwant in de Nijmeegse psycholoog Jan Derksen die daarover het boek *Bevrijd de psychologie*⁵ schreef. We namen te makkelijk afscheid van Freud en het onderbewuste en beoefenen alleen nog maar de psychologie van de oppervlakte à la Ap Dijksterhuis, is de boodschap van Derksen. We hebben het alleen nog over gedrag en cognitie, om te beheersen en spreken liever van chemische disbalans in plaats van verstoorde relaties.

Biesta ziet daarin zelfs een terugkeer van het behaviorisme⁶ in het onderwijs: 'Als ik zeg dat iemand nog geen gevaar ziet door een gebrek aan ervaringen, zegt dat iets over iemands biografisch proces. Maar dat is een compleet andere insteek dan het merkwaardige idee dat we mensen onder de 25 eigenlijk nog niet serieus zouden kunnen nemen omdat hun hersenen nog niet

Vrijheid van onderwijs

Biesta meent dat scholen en onderwijskoepels te weinig en te laat ruimte kregen van voormalig onderwijsminister Sander Dekker (VVD!), zowel in de discussie over de curriculumvernieuwing als in die over de vrijheid van onderwijs. Maar ze zouden zelf ook meer initiatief en verantwoordelijkheid jegens de samenleving mogen nemen, meent hij. 'Via artikel 23 van de grondwet neemt het maatschappelijk middenveld in ons onderwijs een bijzondere positie in. Dat middenveld is de afgelopen 20 jaar deels veranderd in een onderwijsmarkt. Zweden liet zijn onderwijs nog meer vercommercialiseren. Noorwegen puzzelt daarentegen eindeloos op een nationaal curriculum. In Engeland heeft nooit zo'n middenveld bestaan, daar is 95% openbare scholen. Toch is het onderwijs in Nederland lang niet zo neoliberaal als dat in Engeland. De discussie over artikel 23 was te lang een neoliberale, over wat vrijheid inhoudt: dat ik mijn ding kan doen en jij het jouwe, onverschillig tegenover elkaar. We moeten de historische kans grijpen artikel 23 anders te gaan interpreteren. Eerste aanzetten zijn er: de vrijeschoolbeweging wordt minder een gesloten kerk en ook bij de katholiek-protestantse koepel Verus verandert de toon. Scholen moeten meer gaan uitdragen waar ze voor staan, zodat ouders duidelijker keuzes kunnen maken. Maar tegelijkertijd moeten scholen 'wereldvreemd' blijven: vrije ruimten voor jongeren. Ze moeten niet de klusjesman van de samenleving worden.'

volgroeid zouden zijn. Het hele punt van pedagogisch handelen is juist dat we kinderen vanaf hun geboorte serieus nemen – als mens benaderen – omdat anders dat mens-zijn altijd maar uitgesteld wordt tot later. Dat bedoel ik met het ‘onmogelijke’ vragen: niet leerlingen wijzen op wat ze niet kunnen, maar anticiperen op wat op dit moment nog niet als mogelijkheid zichtbaar is. Bijvoorbeeld dat pasgeboren kinderen op zeker moment zullen gaan spreken. Of denken. Of een eigen mening hebben. Enzovoorts.’

Echte emancipatie

Wat serieus nemen en emancipatie betreft, maakt Biesta een vergelijking tussen drie posities: de kritische pedagogiek, het werk van de Braziliaanse bevrijdingspedagoog Paulo Freire en ideeën over emancipatie van Rancière: ‘Kritische pedagogiek stelde dat emancipatie van buitenaf plaatsvindt – dat de opvoeder het kind emancipeert. Freire zag dat anders: emancipatie als een proces waar onderdrukker en onderdrukte zich samen ontworstelen aan een oneigenlijke – en onmenselijke – relatie. Maar Freire gaf daarbij de positie van de leraar te snel op, denk ik. Interessant aan Rancière is dat die juist wel een rol voor de leraar

ziet, namelijk de leerling er steeds maar weer aan herinneren dat hij of zij geen object is maar zelf subject kan zijn – en moet zijn, zou ik daaraan toe willen voegen. Dat is geen kwestie van leerlingen vertellen hoe ze over zichzelf en de wereld zouden moeten denken, wat de kritische pedagogiek deed, of hoe ze kennis over de wereld zouden kunnen verwerven, Freires aanpak, maar eigenlijk klassiek pedagogisch: de Aufforderung zur Selbsttätigkeit, zoals de Duitse pedagoog Dietrich Benner het noemt. Ik denk wat dit betreft dat we na decennia van neoliberale politiek, gedesoriënteerd zijn doordat we ons zelf hebben aangepaat dat het allemaal een kwestie van kennis en vaardigheden is. Met ieder zijn eigen

individuele waarheid en begrip. Terwijl dat op een multiculturele school toch echt een probleem wordt. Ik vraag me met Rancière af of we ons in het onderwijs nog wel willen engageren, of we verantwoordelijkheid niet liever afschuiven en alleen gediensig zijn aan de economie. Er is een grap van een Britse komiek die zegt dat onderwijs in Bangladesh beter is dan in Engeland, want in Bangladesh kunnen kinderen tenminste perfect sportschoenen maken.’

Meer informatie

<https://www.uvh.nl/actueel/april-2018/tijd-voor-pedagogiek-download-oratie-gert-biesta>

- 1 Biesta is Bijzonder hoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht en Hoogleraar aan Maynooth University, Ireland en de University of Edinburgh, Schotland.
- 2 Gert Biesta, *De terugkeer van het lesgeven*, Uitgeverij Phronese, 2018. Van Gert Biesta verschenen eerder o.a. *Goed onderwijs en de cultuur van het meten*, Boom Lemma Uitgeverij, 2012 en *Het prachtige risico van onderwijs*, Uitgeverij Phronese, 2015
- 3 Joke Hermesen, *Heimwee naar de mens*, Uitgeverij De Arbeiderspers 2003; *Stil de tijd*, Uitgeverij De Arbeiderspers 2009; *Kairos*, Uitgeverij De Arbeiderspers 2014
- 4 Met de term object bedoelt Biesta dat van de leerling een ding gemaakt wordt dat iets geleerd moet worden. Hij plaatst er de term ‘subjectificatie’ tegenover: onderwijs dat de leerling benadert als subject in zijn ontmoeting met de wereld. Naast kwalificatie (kennis en vaardigheden) en socialisatie (persoonsoorvorming/Bildung) plaatst hij dus die derde dimensie: subjectificatie.
- 5 Jan Derksen, *Bevrijd de psychologie*, Uitgeverij Bert Bakker, 2012
- 6 Het behaviorisme is de stroming in de psychologie die stelt dat alles aan te leren is, als het maar geoeffend en gewaardeerd wordt. Denk ook aan het hondje van Pavlov.